

گورستان‌های شهر مشهد
و معرفی نامداران مدفون در آنها
(به جز مدفونین حرم حضرت رضا (ع))

اثری از:
مرکز پژوهش‌های شورای اسلامی شهر مشهد

به کوشش:
نادره سیدی
۱۳۸۶-۸

گورستان‌های شهر مشهد و معرفی نامداران مدفون در آنها
(به جز مدفونین حرم حضرت رضا (ع))

اثری از: مرکز پژوهش‌های شورای اسلامی شهر مشهد
به کوشش: نادره سیدی
زبان: فارسی
نوبت چاپ: اول
سال چاپ: ۱۳۹۱ / بهار
شمارگان: ۱۰۰۰ / وزیری
چاپخانه: موسسه چاپ و انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد
صفحه آرایشی: تیرداد پاکرو
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۲۶۷۹-۰-۳

کتابخانه و نشر

ناشر: مرکز پژوهش‌های شورای اسلامی شهر مشهد
شماره پروانه نشر: ۹۸۶۱
نشانی ناشر: مشهد، ص. پ. ۴۷۲-۹۱۷۳۵
پست الکترونیکی: info@rcmc.ir

چکیده مطالب

در این کتاب تمام گورستانهای نامی و کم نام، باقی و از میان رفته، و غیرفعال شهر مشهد (بجز داخل مجموعه حرم حضرت رضا (ع)) اعم از عمومی و خانوادگی و ویژه، طی هزار و دویست سال حیات شهر مشهد، به اضافه گورستانهای حدود صد روستای تحلیل رفته در این شهر طی قرون اخیر، با نامداران مدفون در آنها معرفی شده‌اند. گذشته از آن بعضی از گورستانهای پیرامون مشهد (نامستحیل در شهر) نیز که دارای ویژگی‌هایی چون: قدمت، قدامت، سنگ قبرهای مهم یا طبیعی (مثل گورستان روستاهای گلکمان و ...) بوده‌اند شناسایی و اجمالاً معرفی و تنی چند از افراد متشخص آنها نیز شمرده شده‌اند. قدیمی‌ترین گورستان عمومی مشهد همان غسلگاه حضرت رضا (ع) بوده که بعداً قتلگاه خوانده شده و در سده حاضر هم باغ رضوان نامیده شده و در جوار حرم حضرت رضا (ع) قرار داشته است. آخرین هم که از سال ۱۳۵۵ گورستان عمومی اصلی شهر مشهد شد «بهشت رضا» است. چنانکه متن کتاب می‌نماید هر یک از ۶ محله اصلی شهر (سراب، نوغان، سرشور، عیدگاه، بالاخیابان و پایین خیابان) دست کم یک گورستان ویژه داشته، بعضی از اقلیتهای دینی (چون یهودیان و ارامنه) و قومی (چون افغانه) نیز دارای گورستانهای خاص بوده‌اند، که همگی شناسایی و معرفی شده‌اند. سوابق تاریخی و مستند همه این گورستانها، و حتی المقدور شناسایی و نشان دادن محل فعلی آنها در شهر مشهد، اعم از گورستانهای داخل شهر و روستاهای مستحیل در آن، با دقت معرفی شده‌اند. دو فهرست نام گورستانها و نامداران آنها در پایان پژوهش محتوای این تحقیق را به نیکی می‌نمایاند. چنانکه ملاحظه می‌شود به رغم وجود حرم حضرت رضا (ع) در این شهر و جاذبه چشمگیر آن برای تدفین در این مجموعه، علما و رجال بسیاری بیرون از حریم حرم حضرت رضا (ع) تن به خاک سپرده‌اند. همچنین تعداد قابل توجهی از نامداران شهر در خانه‌ها، مساجد و تکایای ویژه خود مدفون شده‌اند. مقابر و زیارتگاههای داخل و پیرامون شهر هم (چون: گنبد سبز، پیر پالان دوز، گنبد خشتی خواجه ربیع، ...) عموماً هسته مرکزی و جزء مهم گورستانی بوده‌اند که پیرامون آنها وجود داشته است.

تعطیلی گورستانهای محلات داخل شهر تقریباً از اوایل سده خورشیدی حاضر (۱۴) توسط شهرداری صورت گرفته، لذا از آن پس اغلب گورستانهای متروک تبدیل به مدرسه، پارک، میدان، آتش نشانی یا ... جایی از این نوع شده‌اند، که در این کتاب تقریباً به معرفی همه آنها پرداخته شده است تا اگر پس از این کسی در صدد شناسایی محل دفن فرد خاصی برآمد دسترسی به آن برایش سهل باشد؛ زندگان نیز با احترام بر هر کوی و برزن و سبزه‌زاری که پیشتر گورستان بوده است پا نهاده.

عکسهای تهیه شده از گورستانهای عمومی و مقابر خصوصی و زیارتگاههای داخل و خارج شهر نیز کوششی بوده است برای نمایاندن بهتر طول و عرض این پژوهش.

در خصوص قید منابع تاریخی موجود در متن این توضیح لازم است که چون تا تاریخ ۱۳۴۰ قمری، تاریخ ایران تنها به هجری قمری ذکر می‌شده سنوات موجود در متن نیز قمری (ق) است. اما از آن پس یعنی حدود سال ۱۳۰۰ خورشیدی یا شمسی به سبب اینکه تاریخ خورشیدی مرسوم شد (که برابر با سالهای ۴۱ - ۱۳۴۰ قمری بود) ذکر سالهای موجود در متن نیز خورشیدی (خ) می‌باشد.

فهرست مطالب

۱۹.....	سخن آغازین.....
۲۱.....	مقدمه.....
۲۳.....	فصل اول - گورستانها و مقابر تاریخی و غیرفعال شهر مشهد و نامداران مدفون در آنها.....
۲۳.....	توضیح.....
۲۳.....	گورستان قتلگاه (غسلگاه).....
۲۵.....	نامداران مدفون در گورستان قتلگاه.....
۲۵.....	شیخ طبرسی.....
۲۷.....	سید فخرالدین (قبر سبز).....
۲۸.....	آیت الله حاج میرزا حسین علی سیزواری.....
۲۹.....	علیشاه (عادلشاه) افشار.....
۲۹.....	گورستان محله عیدگاه.....
۳۰.....	گورستانهای محله سراب.....
۳۲.....	قبر میر (گورستان میر).....
۳۴.....	میرمحمدتقی رضوی.....
۳۴.....	گنبد خشتی (مقبره امیر سلطان غیاث الدین محمد بن موسی بن جعفر (ع)).....
۳۸.....	گورستان امین آباد و مقبره قلی مشهدی.....
۴۱.....	مقبره میرکاریزی (گورستان روستای نکاح).....
۴۳.....	مقبره امیر شاه ملک (مسجد شاه/ هفتاد و دو تن).....
۴۵.....	مقبره پیر پالاندوز (شیخ محمد المقتدی کارندهی).....
۴۸.....	گنبد سبز و گورستان میرهوا.....
۵۰.....	مقبره میرزا ابراهیم رضوی.....
۵۴.....	آرامگاه نادرشاه افشار.....
۵۷.....	مقبره کلنل محمدتقی خان پسیان.....
۵۸.....	نشع جنازه کلنل محمدتقی خان پسیان.....
۶۰.....	گورستان خواجه روشنایی و مقبره صدرالاشراف.....
۶۲.....	مقبره مرحوم سید محمود سیدی حلاج.....
۶۴.....	مقبره حاجی عابدزاده.....

۶۵	خدمات مرحوم حاجی عابدزاده
۶۷	مقبره حاج سید محمود درّی کرامت
۶۸	مقبره آیت‌الله سید علینقی طبسی حائری
۷۰	مقبره آیت‌الله حاج سیدمحمدحسین مصباح موسوی
۷۱	مراکز و موسسات تابعه بیت آیت‌الله مصباح موسوی
۷۲	مقبره آیت‌الله حاج شیخ محمدرضا مهدوی دامغانی
۷۴	مقبر چند تن از علمای دینی مشهد در جوار کوهسنگی
۷۵	یادمان شهدای گمنام در پارک کوهسنگی
۷۶	گورستان پایین خیابان
۷۹	گورستان علی‌آباد
۷۹	گورستان گلشور
۸۳	گورستانهای خاص
۸۳	گورستانهای ارمنی‌ها
۸۷	گورستانهای بهائیان
۸۸	گورستان مهاجرین افغانی (بشت حمزه سید الشهداء)

فصل دوم - گورستانهای فعال شهر مشهد و نامداران مدفون در آنها

۹۱	گورستان خواجه ربیع
۹۳	مشاهیر مدفون در خواجه ربیع
۹۳	خواجه ربیع
۹۸	گورستان خواجه اباصلت
۹۸	خواجه اباصلت
۱۰۳	بهشت رضا
۱۰۸	نامداران مدفون در بهشت رضا
۱۰۸	آیت‌الله حاج میرزا جوادآقا تهرانی
۱۱۰	آیت‌الله سید مهدی عبادی
۱۱۱	سرداران شهید هشت سال دفاع مقدس مدفون در بهشت رضا
۱۱۱	سردار شهید محمود کاوه
۱۱۲	سردار شهید عبدالحسین برونی
۱۱۲	سردار شهید ولی‌الله چراغچی
۱۱۳	سردار شهید ابوالفضل رقبی سیج
۱۱۴	سردار شهید سید علی حسینی ابراهیم‌آبادی
۱۱۴	سردار شهید مهدی میرزایی صفی‌آبادی
۱۱۵	سردار شهید هاشم ساجدی
۱۱۵	سردار شهید مهندس محمّد طرحچی
۱۱۷	اولین شهدای انقلاب اسلامی مدفون در بهشت رضا
۱۱۷	شهید محمّد علی حنائی
۱۱۸	شهید محسن مباشر کاشانی

۱۱۹	شهید محمدعلی منفرد
۱۱۹	شهید بتول چراغچی
۱۲۰	شهید فاطمه امیری بیرجندی
۱۲۰	علیشاه افشار معروف به عادلشاه
۱۲۷	فصل سوم - گورستانهای تازه متروک شهر مشهد و فعال پیرامون آن
۱۲۷	گورستان آبکوه
۱۲۸	گورستان ابراهیم آباد غربی
۱۲۸	گورستان اسفریزی (سویسی)
۱۲۹	گورستان اسماعیل آباد
۱۲۹	گورستان آندشت
۱۳۰	گورستان اله تیمور (التیمور، الله تیمور)
۱۳۱	گورستان امامت
۱۳۱	گورستان باغوی خواجه بیع
۱۳۲	گورستان بحرآباد
۱۳۲	گورستان بدرآباد و مهرآباد
۱۳۳	گورستان بهشت امام علی (ع)
۱۳۳	گورستان بهشت پنجن آل عباس
۱۳۴	گورستان پاچنار
۱۳۴	گورستان پاوا
۱۳۵	گورستان چاهش و کلاته بوغا (گورستان قدس)
۱۳۶	گورستان چرخ و فرت (چرخ و فلک)
۱۳۶	گورستان چهارچشمه
۱۳۷	گورستان حسین آباد کرمانیها
۱۳۷	گورستان خایقان
۱۳۷	گورستان خلیج
۱۳۸	گورستان خیرآباد
۱۳۸	گورستان خین عرب
۱۳۹	گورستان درابد
۱۳۹	گورستان دستگرد
۱۳۹	گورستان ده رود
۱۳۹	گورستان دیشدیش
۱۳۹	گورستان رده
۱۴۰	گورستان زرکی
۱۴۱	گورستان زکریا
۱۴۱	گورستان سرده
۱۴۱	گورستان سرگود

۱۴۱	گورستان سعدآباد
۱۴۲	گورستان سلوک
۱۴۲	گورستان سمرقند
۱۴۳	گورستان سیدی
۱۴۳	گورستان سیاباد
۱۴۳	گورستان شادکن
۱۴۳	گورستان شفا
۱۴۳	گورستان صحرایی
۱۴۴	گورستان صفی آباد
۱۴۴	گورستان طرق
۱۴۶	گورستان عسکریه
۱۴۶	گورستان عطار
۱۴۶	گورستان علی آباد
۱۴۶	گورستان عوضی
۱۴۷	گورستان عیش آباد
۱۴۷	گورستان فرح آباد
۱۴۷	گورستان قلعه ساختمان
۱۴۷	گورستان قلعه خیابان
۱۴۸	گورستان قاسم آباد
۱۴۹	گورستان کاریزک
۱۴۹	گورستان کریم آباد
۱۵۰	گورستان کلاته چشمه پونه
۱۵۰	گورستان کلاته علی نقی
۱۵۱	گورستان کلاته مشهد قلی
۱۵۱	گورستان کنارکال
۱۵۱	گورستان کوهسنگی
۱۵۱	گورستان گل ختمی
۱۵۲	گورستان گلستان
۱۵۳	گورستان گلشاد
۱۵۳	گورستان گلشهر
۱۵۳	گورستان مال آباد
۱۵۴	گورستان محراب خان
۱۵۵	گورستان محله کاریز
۱۵۶	گورستان مهدی آباد (کوی حجت) مجاور بحرآباد
۱۵۸	گورستان نجفی
۱۵۸	گورستان نخودک
۱۵۸	گورستان نکاح

گورستان نودرة صابر	۱۵۸
گورستان نوده	۱۶۰
گورستان نوکاويز	۱۶۰
گورستان نيزه	۱۶۰
گورستان وکیل آباد	۱۶۰
فصل چهارم - زيارتگاهها و مقابر تاريخی - فرهنگي پيرامون شهر مشهد	۱۶۳
الف - محور جنوب شرقی (جاده مشهد - فریمان)	۱۶۳
مصلای طرق	۱۶۳
خواجه مراد	۱۶۶
مقبرة ارسلان حبيب	۱۶۹
ب - محور شرقی (جاده مشهد - سرخس)	۱۷۲
چهار تاقی چلغی (چلاغده)	۱۷۲
مياهی، مقبرة امامزاده يحيی بن حسين بن زیدبن امام سجّاد (ع)	۱۷۴
مقبره پير بابا	۱۷۷
چهار تاقی سنگی (سنگبر)	۱۷۹
ج - محورهای شمال شرقی و شمال (جاده مشهد - کلات نادری)	۱۷۹
مقبرة سيد عبدالله پُرش آبادی	۱۷۹
آرامگاه ابوعلی فارمدی	۱۸۲
خواجه حسين آباد	۱۸۵
میل اختگان	۱۸۶
د - در حریم فردوسی	۱۸۸
آرامگاه فردوسی	۱۸۸
امام محمد غزالی	۱۹۰
بقعه هارونی	۱۹۳
نامداران معاصر مدفون در شهر توس	۱۹۷
حسین خدیوچم	۱۹۷
مهدی اخوان ثالث	۱۹۸
مقبرة الشعرا	۱۹۹
احمد کمال پور (کمال)	۲۰۰
احمد گلچین معانی	۲۰۱
ذبیح الله صاحبکار	۲۰۲
عماد خراسانی	۲۰۳
عشرت قهرمان	۲۰۴
مهندس جواد غلام پور (آویژن)	۲۰۵
ه - محور غربی	۲۰۶
میل رادکان (مقبرة امیرارغون)	۲۰۶
مزار یا خانقاه ویرانی	۲۰۸

۲۱۰	مقبره حافظ عمر أبردهی
۲۱۲	مقبره رضی الدین علی مایانی
۲۱۳	مقبره شیخ عبدالرحمان گهواره گر
۲۱۴	مقبره و موقوفه میرزای ناظر (سوران) (عبدالله رضوی) و خاندانش
۲۱۷	زیارتگاه امامزادگان سید ناصر و سید یاسر
۲۱۹	فصل پنجم - گورستانهای تاریخی اطراف شهر مشهد
۲۱۹	توضیح
۲۱۹	ابرده بالا
۲۱۹	ابرده پایین
۲۲۰	گورستانهای روستای ازحد
۲۲۰	اسجیل
۲۲۱	جاغرق
۲۲۳	دهبار
۲۲۳	زشک
۲۲۴	طرقبه
۲۲۴	عنبران
۲۲۵	کنگ
۲۲۵	گلمکان
۲۲۶	گورستان سر پل
۲۲۶	گورستان حاجی آباد
۲۲۷	مایان سفلی
۲۲۷	مایان وسطی
۲۲۷	مایان علیا
۲۲۸	گورستان مغولی (چاه خاصه)
۲۲۹	نقندر
۲۳۰	گورستان ویرانی
۲۳۳	فهرست اعلام جغرافیایی
۲۴۱	فهرست اعلام تاریخی و اشخاص
۲۴۹	منابع
۲۵۵	مختصات جغرافیائی گورستانها و مقابر مشهد

فهرست عکسها

- ۱ - گوشه‌ای از گورستان قتلگاه مشهد ۲۴
- ۲ - مقبره شیخ طوسی ۲۶
- ۳ - قبر سبز پس از تخریب واقع در محدوده فعلی حرم مطهر ۲۷
- ۴ - مقبره آیت‌الله سبزواری ۲۹
- ۵ - گورستان محله عیدگاه با دورنمای مسجد گوهرشاد و حرم رضوی ۳۰
- ۶ - مشهد در سال ۱۲۹۲. ق / ۱۲۵۴. ح. براساس نقشه کلنل مک گرگر ۳۲
- ۷ - گنبد خشتی قبل از مرمت ۳۵
- ۸ - گنبد خشتی قبل و بعد از مرمت ۳۸
- ۹ - دورنمای قبر میلی مشهدی در جوار ایستگاه راه‌آهن ۳۹
- ۱۰ - دو سنگ قبر افقی و عمودی میلی شاعر ۴۱
- ۱۱ - بوستان آماج کماج در محل گورستان قدیمی نکاح ۴۲
- ۱۲ - مقبره امیرشاه‌ملک قبل از مرمت (عکس از کاخ موزه آستان) ۴۴
- ۱۳ - مقبره قدیم و جدید امیرشاه ملک (مسجد شاه) ۴۵
- ۱۴ - مقبره نوساز پیر پالاندوز ۴۶
- ۱۵ - نمایی دیگر از مقبره پیر پالاندوز ۴۷
- ۱۶ - گنبد سبز ۴۹
- ۱۷ - داخل گنبد سبز ۵۰
- ۱۸ - مقبره میرزا ابراهیم رضوی ۵۱
- ۱۹ - داخل مقبره میرزا ابراهیم ۵۲
- ۲۰ - قبور افراد مدفون در محوطه مقبره میرزا ابراهیم ۵۲
- ۲۱ - مقبره مرحوم آقا بزرگ خزانهداری در جوار مقبره میرزا ابراهیم ۵۳
- ۲۲ - عمارت قدیمی مقبره نادرشاه افشار، ساخته قوام‌السلطنه ۵۵
- ۲۳ - مجسمه مفرغی نادر در باغ نادری ۵۷
- ۲۴ - کلنل محمد تقی خان پسیان ۵۸

- ۲۵ - قبر کلنل محمدتقی خان پسیان در باغ نادری..... ۵۹
- ۲۶ - کوچه خواجه روشنائی قدیم، شهید ظریف کنونی..... ۶۰
- ۲۷ - آرامگاه میرزا صدرالاشراف تبریزی، مقابل مسجد و حسینیه خواجه روشنائی..... ۶۱
- ۲۸ - مسجد و حسینیه خواجه روشنائی در کوچه خواجه روشنائی..... ۶۲
- ۲۹ - مقبره خانوادگی سیدی حلاج در شهرک سیدی..... ۶۳
- ۳۰ - داخل مقبره خانوادگی سیدی و قبور موجود در آن..... ۶۳
- ۳۱ - نمایی از بیرون مهدیه حاجی عابدزاده..... ۶۶
- ۳۲ - مقبره مرحوم عابدزاده و قسمتی از داخل مهدیه..... ۶۶
- ۳۳ - سنگ قبر حاج سید محمود در کرامت واقع در حسینیه کرامت..... ۶۷
- ۳۴ - حسینیه آیت الله طبسی حائری..... ۶۹
- ۳۵ - مرقد آیت الله حاج سید علینقی طبسی حائری (با حضور فرزندش)..... ۶۹
- ۳۶ - مقبره آیت الله حاج سید محمدحسین مصباح موسوی..... ۷۱
- ۳۷ - مقبره آیت الله حاج شیخ محمدرضا مهدوی دامغانی در کتابخانه شخصی وی..... ۷۳
- ۳۸ - مقبره مادر مرحوم آیت الله مهدوی دامغانی..... ۷۳
- ۳۹ - ۸ سنگ قبر در جوار کوهنگی و پشت مقبره میرزا ابراهیم..... ۷۴
- ۴۰ - یادمان شهدای گمنام بر بالای کوهسکی..... ۷۶
- ۴۱ - بوستان وحدت، محل پیشین گورستان پایین خیابان..... ۷۷
- ۴۲ - شهر مشهد در سال ۱۲۷۴ ق / ۱۲۳۷ خ..... ۷۸
- ۴۳ - بوستان کودک در محل گورستان قدیمی علی آباد..... ۷۹
- ۴۴ - پارک گلشور در محل گورستان قدیمی گلشور..... ۸۱
- ۴۵ - تنها مقبره به جا مانده از گورستان گلشور..... ۸۱
- ۴۶ - کلیسای آرامنه واقع در گورستان ارمنی ها..... ۸۴
- ۴۷ - نمایی از گورستان آرامنه در حاشیه خیابان شیخ حر عاملی..... ۸۵
- ۴۸ - دو تصویر از گورستان آرامنه در حاشیه خیابان شیخ حر عاملی..... ۸۶
- ۴۹ - گورستان بهائی ها در مسیر جاذه بهشت رضا..... ۸۸
- ۵۰ - بافت قدیم گورستان افغانه..... ۸۹
- ۵۱ - یکی از قبور بهشت حمزه سیدالشهدا..... ۸۹
- ۵۲ - صحن باغ خواجه ربیع و محل دفن اموات..... ۹۲
- ۵۳ - باغ دوم (باغ خردو)..... ۹۲
- ۵۴ - خواجه ربیع قبل و بعد از مرمت..... ۹۴
- ۵۵ - حجة الاسلام شیخ احمد کافی یزدی..... ۹۷
- ۵۶ - مقبره و محوطه قدیمی خواجه اباصلت..... ۱۰۰
- ۵۷ - مقبره و محوطه نوساز خواجه اباصلت..... ۱۰۱

- ۵۸ - رواق‌هایی برای دفن در اطراف محوطه‌ی خواجه اباصلت ۱۰۲
- ۵۹ - آرامگاه‌های خانوادگی بهشت رضا (ع) ۱۰۵
- ۶۰ - نمایی از یک خیابان در بهشت رضا (ع) ۱۰۵
- ۶۱ - یکی از بلوکهای مدفونین بهشت رضا (ع) ۱۰۶
- ۶۲ - گلزار شهدا در بهشت رضا (ع) ۱۰۷
- ۶۳ - پرتره‌ی عیاش افشار ۱۲۱
- ۶۴ - آرامگاه عیاش افشار در غرفه‌ی ۳۶ خانوادگی بهشت رضا (ع) ۱۲۳
- ۶۵ - محل پیشین گورستان آبکوه ۱۲۸
- ۶۶ - محل پیشین گورستان اسفریزی و خیرآباد ۱۲۸
- ۶۷ - گورستان اسماعیل‌آباد ۱۲۹
- ۶۸ - محل پیشین گورستان اندشت ۱۳۰
- ۶۹ - محل پیشین گورستان السور ۱۳۰
- ۷۰ - گورستان امامیه ۱۳۱
- ۷۱ - گورستان پیشین باغو (پارکینگ فعلی خواجه ربیع) ۱۳۱
- ۷۲ - پارک پردیس در محل گورستان بحرآباد سابق ۱۳۲
- ۷۳ - گورستان بدرآباد ۱۳۲
- ۷۴ - گورستان بهشت امام علی (ع) ۱۳۳
- ۷۵ - گورستان پنجتن آل عبا ۱۳۳
- ۷۶ - گورستان پاچنار ۱۳۴
- ۷۷ - تنها سنگ قبر بجامانده از گورستان پاوا ۱۳۵
- ۷۸ - گورستان قدس ۱۳۵
- ۷۹ - گورستان چرخ و فرت ۱۳۶
- ۸۰ - گورستان چهارچشمه ۱۳۶
- ۸۱ - محل پیشین گورستان حسین‌آباد کرمانیه ۱۳۷
- ۸۲ - گورستان خلیج ۱۳۷
- ۸۳ - گورستان خین عرب ۱۳۸
- ۸۴ - مقبره بی‌بی سیده در گورستان خین عرب ۱۳۸
- ۸۵ - گورستان دهرود ۱۳۹
- ۸۶ - محل پیشین گورستان رده ۱۴۰
- ۸۷ - گورستان زیرکن (زرکی) ۱۴۰
- ۸۸ - محل گورستان زکریا ۱۴۱
- ۸۹ - محل پیشین گورستان سرده و سعدآباد و احمدآباد ۱۴۲
- ۹۰ - محل پیشین گورستان سمزقند و شفا ۱۴۲

- ۹۱ - گورستان سیسایاد ۱۴۳
- ۹۲ - ورودی گورستان صفی آباد (بهشت فضل) ۱۴۴
- ۹۳ - گورستان طرق ۱۴۵
- ۹۴ - مقبره های مرحوم گوشتی و کاشی در گورستان طرق ۱۴۵
- ۹۵ - گورستان عوضی ۱۴۶
- ۹۶ - گورستان قلمه ساختمان ۱۴۷
- ۹۷ - گورستان قلمه خیابان ۱۴۸
- ۹۸ - گورستان قدیم قاسم آباد ۱۴۸
- ۹۹ - گورستان جدید قاسم آباد (میدان نمایشگاه) ۱۴۹
- ۱۰۰ - گورستان کریم آباد ۱۴۹
- ۱۰۱ - گورستان کلاته چشمه چینه ۱۵۰
- ۱۰۲ - محلّ پیشین گورستان کلاته علینقی ۱۵۰
- ۱۰۳ - محلّ پیشین گورستان کلاته مشهد فلی ۱۵۱
- ۱۰۴ - محلّ پیشین گورستان کل خطّی ۱۵۲
- ۱۰۵ - ورودی گورستان گلستان ۱۵۲
- ۱۰۶ - محلّ پیشین گورستان گلشهر ۱۵۳
- ۱۰۷ - گورستان مال آباد ۱۵۴
- ۱۰۸ - محلّ پیشین گورستان محراب خان ۱۵۴
- ۱۰۹ - محلّ پیشین دو گورستان محلّه میل کاریز ۱۵۵
- ۱۱۰ - محلّ پیشین گورستان محمدآباد ۱۵۶
- ۱۱۱ - ورودی گورستان مهدی آباد و بحرآباد (کوی حبیب) ۱۵۷
- ۱۱۲ - داخل گورستان مهدی آباد ۱۵۷
- ۱۱۳ - گورستان روستای نجفی ۱۵۸
- ۱۱۴ - گورستان نودره ۱۵۹
- ۱۱۵ - نمایی دیگر گورستان نودره ۱۵۹
- ۱۱۶ - گورستان نوده ۱۶۰
- ۱۱۷ - گورستان وکیل آباد ۱۶۱
- ۱۱۸ - پشت بنای مصلاّی طرق ۱۶۴
- ۱۱۹ - چند سنگ قبر در جوار مصلاّی طرق ۱۶۵
- ۱۲۰ - ایوان ورودی مصلاّی طرق ۱۶۶
- ۱۲۱ - مقبره خواجه مراد قبل از بازسازی ۱۶۸
- ۱۲۲ - دورنمای مقبره خواجه مراد در حال بازسازی ۱۶۹
- ۱۲۳ - مقبره ارسلان جاذب و میل ایاز ۱۷۱

- ۱۲۴ - میل ایاز..... ۱۷۱
- ۱۲۵ - چهارطاقی چلاغی در حال مرمت..... ۱۷۳
- ۱۲۶ - نمای عمومی امامزاده یحیی (میامی) قبل از بهسازی..... ۱۷۴
- ۱۲۷ - مقبره امامزاده یحیی (میامی) پس از بهسازی..... ۱۷۵
- ۱۲۸ - ضریح مقبره امامزاده یحیی بن حسین بن زید بن امام سجّاد (ع)..... ۱۷۶
- ۱۲۹ - پیر بالنگر، مقبره یکی از عرفای دوره تیموری..... ۱۷۸
- ۱۳۰ - چهارطاقی سنگور..... ۱۷۹
- ۱۳۱ - مقبره سید عبدالله برزش آبادی..... ۱۸۱
- ۱۳۲ - مقبره ابوعلی فارمدی..... ۱۸۴
- ۱۳۳ - زیارتگاه خواجه حسن آباد..... ۱۸۵
- ۱۳۴ - میل اختگان..... ۱۸۷
- ۱۳۵ - بنای آرامگاه فردوسی..... ۱۸۹
- ۱۳۶ - مجسمه فردوسی اثر استاد ابوالحسن صدیقی..... ۱۹۰
- ۱۳۷ - بنایی منسوب به گورچای امام محمد غزالی..... ۱۹۲
- ۱۳۸ - بنای مشهور به هارونیه..... ۱۹۳
- ۱۳۹ - بنای قدیمی مشهور به هارونیه..... ۱۹۵
- ۱۴۰ - یادمان سنگ قبر غزالی، مقابل هارونیه..... ۱۹۶
- ۱۴۱ - چند سنگ قبر رها شده در اطراف هارونیه..... ۱۹۶
- ۱۴۲ - سنگ قبر استاد حسین خدیوچم..... ۱۹۷
- ۱۴۳ - سنگ قبر مهدی اخوان ثالث..... ۱۹۸
- ۱۴۴ - مقبره الشعرا در جوار آرامگاه فردوسی..... ۱۹۹
- ۱۴۵ - سنگ قبر استاد احمد کمالپور..... ۲۰۰
- ۱۴۶ - سنگ قبر استاد احمد گلچین معانی..... ۲۰۲
- ۱۴۷ - سنگ قبر استاد ذبیح‌الله صاحبکار..... ۲۰۳
- ۱۴۸ - سنگ قبر استاد عماد خراسانی..... ۲۰۴
- ۱۴۹ - سنگ قبر عشرت قهرمان..... ۲۰۵
- ۱۵۰ - میل رادکان، مقبره امیر ارغون..... ۲۰۷
- ۱۵۱ - مزار ویرانی..... ۲۱۰
- ۱۵۲ - مقبره پیشین حافظ عمر ابردهی..... ۲۱۱
- ۱۵۳ - سنگ قبر رضی‌الدین علی مایانی..... ۲۱۳
- ۱۵۴ - مقبره عبدالرحمان گهواره‌گر..... ۲۱۴
- ۱۵۵ - عبدالله میرزای ناظر (پدر) و ابراهیم میرزای ناظر (پسر)..... ۲۱۵
- ۱۵۶ - مقبره خانوادگی میرزای ناظر در سوران..... ۲۱۵

- ۱۵۷ - مجتمع آموزشی و پرورشی سوران..... ۲۱۶
- ۱۵۸ - درمانگاه سوران..... ۲۱۶
- ۱۵۹ - مقابر امامزادگان سید ناصر و سید یاسر..... ۲۱۷
- ۱۶۰ - نمای بیرونی مقابر سید ناصر و سید یاسر..... ۲۱۸
- ۱۶۱ - گورستان تاریخی و قدیمی جاغرق..... ۲۲۲
- ۱۶۲ - سنگ قبری قدیمی در گورستان جاغرق..... ۲۲۲
- ۱۶۳ - گورستان تاریخی و قدیمی دهبار..... ۲۲۳
- ۱۶۴ - گورستان تاریخی و قدیمی عنبران..... ۲۲۴
- ۱۶۵ - گورستان کنگ..... ۲۲۵
- ۱۶۶ - خرابه‌های گورستان مغولی (چاه‌خاصه)..... ۲۲۸
- ۱۶۷ - گورستان نعلین..... ۲۳۰
- ۱۶۸ - گورستان تاریخی و قدیمی ویرانی..... ۲۳۱
- ۱۶۹ - یکی از سنگ قبرهای قدیمی گورستان ویرانی..... ۲۳۱
- ۱۷۰ - سنگ قبری در جوار مرز ویرانی..... ۲۳۲

به نام خداوند جان و خرد

سخن آغازین

خدای را شاکریم که دیگر بار به ما توفیق داد تا بانی و حامی ارائه خدمتی دیگر به شهر مقدس مشهدالرضا باشیم. این شهر گرانی که از معدود شهرهای مصون از بلایای ارضی و سماوی خراسان بوده، ارزشهای تاریخی و فرهنگی فراوانی را طی هزار و دویست سال گذشته اندوخته است. یکی از این ارزشها «امنیت» بی بدیل آن برای پناهندگی زندگان و درگذشتگان فراوانی بوده که به پشتوانه حرمت حرم شریف حضرت ثامن الحجج علی بن موسی الرضا علیه السلام رو به این شهر امن نهاده‌اند. حاصل این پناهندگی وجود صدها مقبره و مدفن شریف و وضیع در حرم حضرت رضا (ع)، و دهها مدفن دیگر در پیرامون حرم و عرصه شهر مشهد و اطراف آن شده است. اما از این همه مدفن و زیارتگاه، اهالی مشهد تنها چند مقبره مشهور چون خواجه ربیع، خواجه اباصلت، خواجه مراد، و آرامگاه فردوسی را می‌شناسند، در حالی که بنابر پژوهش حاضر: عرفا، حکام، سلاطین، علما، شعرا و رجال فراوانی در داخل و خارج این شهر تن به خاک سپرده‌اند. همچنین عاقله مردم این شهر، تنها نام چند گورستان تاریخی و قدیمی چون گورستانهای قتلگاه (با نام بعدی باغ رضوان)، عیدگاه، پایین خیابان، گلشور، خواجه اباصلت و خواجه ربیع را شنیده‌اند؛ در حالی که این پژوهش می‌نماید بر هر سیزه‌زار و بوستان شهر مشهد و گاه مدرسه و آتش نشانی، و ساختمانی اداری، با احتیاط و احترام باید پانهاد، چرا که آنجا گورستانی قدیمی و مدفن صدها و هزاران تن از پدران و مادران مردم کنونی مشهد بوده‌اند.

مرکز پژوهشهای شورای اسلامی شهر مشهد که وظایف پژوهشی بیشماری را پیش روی خود نهاده و تاکنون موفق به انجام بعضی از آنها هم شده، قطعاً نمی‌توانسته به پژوهشی چنین مهم که ارتباط مستقیم با شناسنامه کالبدی و فرهنگی این شهر تاریخی دارد بی تفاوت باشد؛ لذا حمایت از این پژوهش را وظیفه اصلی خود دانسته است. اما اینکه که به حاصل کار می‌نگریم، گذشته از

انجام وظیفه، احساسی خرسندانه از عملی خداپسندانه داریم، و اطمینان داریم که روان بسیاری از نامبردگان در این پژوهش از ما و دست اندرکاران این پژوهش خوشنود، و نزد پروردگار شفیع و واسطه آمرزش خواهند بود، ان شاء الله.

در این جا بر خود لازم می‌دانم که از آقایان سید حسن حسینی و سید مهدی سیدی، که پیشنهاد دهنده این پژوهش، و خود ناظر و راهبر واقعی آن بوده‌اند، سپاسگزاری کنم. امیدوارم که اجر مجری محترم هم پیش از آنکه مادی باشد، معنوی و مقبول درگاه حق باشد. همچنین از همکاران ارجمند خود در مرکز پژوهشها، و دیگر اساتید گرامی بیرون از مرکز که برای انجام علمی در این کار کوشیده‌اند، عمیقاً سپاسگزاری می‌نمایم.

مرتضی خادمی

رئیس مرکز پژوهش‌های

شورای اسلامی شهر مشهد

بهمن ماه ۱۳۸۸

مقدمه

بزرگان مدفون در گورستانهای شهرها و آبادیهای تاریخی و با قدمت، همیشه بیشتر از بزرگان زنده آن شهرها هستند. چرا که زندگان یک تا سه نسل را تشکیل می‌دهند، اما در گذشتگان دهها و صدها نسل را. بدین سبب یکی از افتخارات مردم هر شهر قدیمی وجود مزارات و مقابر بزرگان آنهاست. این بزرگان یا دارای مقابر منفرد هستند یا در گورستانهای عمومی شهر دفن شده‌اند. شهر مشهد نیز مستثنی از این قاعده نیست، الا آنکه بیشتر نامداران مدفون در این شهر به سبب وجود حرم شریف حضرت رضا (ع) در آن مکان مقدس دفن شده‌اند. بدین سبب تاکنون اگر تلاشی در جهت شناسایی و معرفی بزرگان مدفون در شهر مشهد شده شامل مدفونین حرم حضرت رضا (ع) بوده است؛ جز تلاش مفید اما مختصر با نام *مزارات خراسان* (جلد اول) که تنها چندتن از بزرگان دینی مدفون در شهر مشهد و پیرامون آن را معرفی کرده است. بدین سبب این کتاب نوشته شده تا خلأ مزبور را برطرف نماید.

حقیقت امر این است که در آغاز قرار نبود این کتاب با چنین عریض و طولی انجام شود، بلکه بنا بر آن بود که عمدتاً افراد متشخص در گورستان بهشت رضا معرفی شوند. اما پس از شروع کار، همچنین در ضمن پیشرفت مراحل آن، موارد دیگری هم اهمیت خود را نمایاندند و چنین شد که این مهم در مدت زمانی تقریباً دو برابر آنچه در ابتدا پیش‌بینی می‌شد به ثمر رسید. اینک که به فصول متعدد و متنوع آن می‌نگرم متعجب می‌شوم که چگونه عرصه‌ای بدین پهنا در نور دیده شد و خدمتی شایان به شهر گرامی مشهد مقدس و بزرگان مدفون در گورستانهای آن ارائه گردید. بدین سبب پیش از هر موضوع دیگری باید سپاسگزار کسانی باشم که بانی و حامی این پژوهش بودند. چنانکه در بالا هم ذکر شده، با توجه به عدم پژوهش در باب مزارات و گورستانها و مدفونین نامدار شهر مشهد (بجز حرم حضرت رضا علیه السلام)، وقتی در سال ۱۳۸۶ جناب آقای سید حسن حسینی مدیرعامل وقت سازمان فردوس‌ها (یکی از دو ناظر این اثر) پیشنهاد شناسایی و معرفی مدفونین نامدار در گورستان عمومی بهشت رضا را به مرکز پژوهش‌های شورای اسلامی شهر

مشهد ارائه کردند و متقاضی یاری این مرکز محترم برای انجام پژوهش حاضر شدند، موضوع با نظر عنایت و مساعدت مرکز پژوهش‌ها روبه رو شد، و با پیشنهاد جناب آقای مهدی سیدی (ناظر دیگر این پژوهش) اجرای آن به نگارنده واگذار گردید. در حالی که خود را شایسته انجام چنین مهمی نمی‌دیدم؛ اما با وعده همکاری هر دو بزرگوار (به عنوان ناظر) این جسارت را در خود یافتم که با دروادی برپیچ و خم بگذارم و با توکل به ایزد منان این امر را به سرمنزل مقصودی تقریباً مقبول برسانم. لذا سپاسگزار پروردگار و کسانی هستم که به این حقیر یاری رسانیدند.

گفتنی است که بخشهایی از اطلاعات مربوط به نامداران مدفون در بهشت رضا (ع) را جناب آقای سیدحسن حسینی و همکاران ایشان، خصوصاً آقایان: رضا علیمحمدی، فرهاد رضایی، و حمید پورباقر، ایضاً دوست گرامی جناب آقای احسان ابراهیمی فراهم آورده، که امیدوارم آجرشان مشکور باشد. فصل سوم عمدتاً با کار میدانی آقای نورالدین حسین سنابادی و هم بنده با راهنمایی استاد سیدی، و پژوهش ایشان با نام «روستاهای مستحیل در شهر مشهد» صورت پذیرفته است. در فصل آخر نیز که به دو شکل میدانی (برای دستیابی به ویژگیهای مقابر و مزارات)؛ و کتابخانه‌ای (برای شرح حال افراد مدفون در آنها) انجام شده است، برای معرفی شعرا و ادبای مدفون در شهر تابران توس و مقبرة الشعراي آن، از شاعران و استادان گرامی آقایان رضا افضلی، محمد قهرمان و علی باقرزاده (بقا) نیز یاری جستم، که قدردان مراحمتان هستم. فصل پنجم هم با اتکاء به پژوهش وزین پیشین جناب آقای محمدتقی جوادی درباره گورستانهای دشت توس و همکاری خود ایشان، و بازدید و کار میدانی و عکس‌برداری توسط خود نگارنده انجام شده است، که بدین وسیله از آقای جوادی نیز سپاسمندم. نقشه‌ها را هم جناب آقای محمدمیر ابراهیمی رسم کرده‌اند که قدردان زحمات ایشان نیز هستم. عکسهای بدون ارجاع موجود در متن، ضمن بازدید از گورستانها تهیه شده است. با تشکر از همراهان گرامی در تهیه تصاویر آقایان رضا، حسین و آرشی سیدی.

اما سپاس اصلی از مرکز محترم پژوهشهای شورای اسلامی شهر مشهد، خصوصاً دانشمند گرامی جناب آقای دکتر مرتضی خادمی و همکاران ایشان است، که امکان تألیف این کتاب را فراهم آورده‌اند. آجرشان مشکور و همشان ستوده باد.

نادره سیدی

زمستان ۱۳۸۸